

TÜRK KÜLTÜR SİSTEMİ İÇİNDE VAKFIN YERİ

Prof.Dr.Bahaeddin YEDİYILDIZ

Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Benimsedikleri belli değerlerin yönlendirmesiyle hareket eden insanlar, tabiatla mücadeleleri ve diğer insan gruplarıyla ilişkileri sonucunda kendi millî kültürlerini oluşturur.

Sosyolojik açıdan, aslında bir bütün olan toplumun veya onun ortak hüviyeti olan kültürün tahlilinde, sırf teorik olarak birbirinden ayrılan dört sistemden söz edilir. Bunlar, insan bedeninden oluşan uzviyet sistemi (biyolojik), ruhî yapıdan oluşan şahsiyet sistemi, toplumdaki aktörler ve gruplar arasındaki etkileşimlerden oluşan sosyal sistem, nihâyet normlar, modeller, değerler, ideolojiler ve bilgilerden oluşan kültür sistemidir. Bu dört sistem birbirine açık olup, karşılıklı bağımlılık ve tamamlayıcılık ilişkileri içindedirler. Bu ilişkiler ağı, bir başka sistemi ortaya çıkarır ki, o da hareket sistemidir.

Psikolojik ihtiyaçlar, psişik dürtüler, sosyal aktörlerin etkileşimini ihtiva eden normlar, kültürel değerler, hareketi yönlendirmeye veya kontrol etmeye yarayan mekanizmalardır. Fakat bunlar aynı seviyede değildir: Biyolojik, psişik, sosyal ve kültürel sistemler, hareket üzerindeki etkileri açısından belirli bir mertebelenmeye göre tanzim edilmişlerdir. En altta biyolojik sistem vardır, onun üzerinde de sırasıyla şahsiyet sistemi, sosyal sistem ve kültür sistemi yer almaktadır. En altta bulunan biyolojik sistem enerji kaynağı, en üstte bulunan kültür sistemi ise enformasyon, bilgi kaynağıdır. Kültür sistemi esas itibarıyla bilgiler, değerler ve ideolojiler gibi sembolik unsurlardan müteşekkil olduğu için, sırf sâhip olduğu enformasyon sayesinde hareketi yönlendirir ve kontrol eder. İşte bu sebebledir ki hiyerarşinin en yüksekinde yer almaktadır. Ve bu sistemler en yüksekinden yani kültür sisteminden başlamak üzere birbiri üzerinde kontrol icra ederler.¹

Burada belirtilmesi gereken bir husus da şudur: Sözkonusu biyolojik sistem ile şahsiyet sistemi ferdi, sosyal sistem ile kültür sistemi ise toplumu alâkadar eder. Türk kültür sistemi içinde vakfin yerini tahlil açısından bizi burada daha çok sosyal sistem ile kültür sistemi ilgilendirmektedir. Çapı ne olursa olsun, ister küçük bir grup ister global bir toplum sözkonusu olsun, her müşahhas toplulukta, bu iki sistem zornu olarak birbiri içine nüfuz ederler.

Sosyal sistem, kendisine temel sembolik unsurları tedârik eden kültür sistemi olmaksızın varolmaz. Gerçekten kendine özgü millî kültürü olmayan topluluklar millet olma vasfını kazanamazlar, diğer milletlerin kültürü içinde erimeye mahkum olurlar. Sosyal sisteme sahip olmayan kültür sistemi ise, bir "ölü medeniyet"ten başka bir şey değildir. Buna Eski Mısır ve Roma medeniyetleri örnek gösterilebilir. Bu medeniyetler, onları yaşayan ve temsil eden insanlar olmadığı için ölüdürler. Bugün, Türkiye ve Kıbrıs'ta olduğu gibi Bulgaristan'da, Yunanistan'da, Azerbaycan'da, Özbekistan'da, Doğu Türkistan'da, kısaca Türklerin yaşadığı bütün ülkelerde, hem Türk sosyal sistemi, hem de Türk kültür sistemi, varlığını ve canlılığını muhafaza etmektedir. 1974'ten evvel Rumların Kıbrıs'ta Türkleri imha gayretleri, veya Bulgarların Türkleri isimlerini değiştirerek eritme hareketleri Türk sosyal sistemini yok etmeye matuftu.

1- G.Rocher, **Introduction a la sociologie general**, c.II: **l'Organisation sociale**, Points, Paris, 1968, s.24, vd.

Bu hareketlerde başarılı olunsaydı, Kıbrıs'taki ve Bulgaristan'daki Türk kültür sistemi de birer ölü medeniyet hâline gelecekti.

Sosyal sistemle kültür sistemi arasındaki hem birleşmeyi hem de ayrılığı tesis eden anahtar-kavram, müesseseleşme kavramıdır. Müesseseleşme, tabiatı icâbı umumî bir vasfa sâhip olan kültür unsurlarının, yâni değerlerin, fikirlerin veya sembollerin, toplumu oluşturan üyelerin sosyal hareketi ve etkileşimi üzerinde doğrudan ve âni bir kontrol icra eden hareket normlarına, rollere, gruplara dönüşmesinden ibârettir. Meselâ, adaletin umumî değeri, hâkimin rolünde, adliye teşkilâtında, kanunların bünyesinde müesseseleşir. O hâlde, müesseseleşme, bir nevî kültür unsurlarının müşahhaslaşması, uygulanabilir ve uygulanmış formlara dönüşmesi olgusudur.

İşte müslüman Türk toplumlarında, kültür değerlerinden bir çoğunun, uygulanabilir formlara dönüştürülmesi, vakıflar sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.

Vakıf, bilindiği üzere, VIII.asır ortalarından XIX.asır sonlarına kadar uzanan bir devrede, islâm memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış olan dinî, hukukî ve içtimâî bir müessesedir.² Bir kişi, mülkiyetine sâhip olduğu menkul veya gayri menkul mallarından bir kısmını veya tamamını, Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın her hangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî veya içtimâî bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yâni bir vakıf müessesesi kurmuş olur.

Daha önce yapmış olduğumuz müesseseleşme tanımına göre, vakıf, Türk-islâm kültür sistemi unsurlarından birinin toplum fertlerinden birini harekete geçirmek ve bu kişinin şahsî mallarından bir kısmını kamu hizmeti görece kuruluşlara dönüştürmesi eylemidir. Vakıf yapan kişiye **vâkıf**, bizzat kendisinden yararlanılmak üzere vakfedilen bina ve müesseselere **hayrât**; bu müesseselerin ebedî olarak yaşaması ve topluma hizmet sunabilmesi için vakfedilen gelir kaynaklarına ise **akarât** denilmektedir.

Vakıfların kuruluş belgelerine vakfiye denilmektedir. Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yirmi altı bin vakfiye veya benzeri belge bulunmaktadır. İşte bu belgelerde vakıf müesseselerine hayat veren kültür sistemi unsurlarını yakalamamız mümkündür. Balkanlar'dan Türkistan'a kadar Türkler tarafından kurulmuş vakıfların vakfiyelerinde genellikle, "gönül hoşluğu ile ödünç vermek",³ "Allah yolunda (fi sebîlillah) mal harcamak (infak)",⁴ "malını akrabaya, yetimlere, yoksullara vermek (itâ)"⁵, "fakiri beslemek (it'âm)",⁶ sadaka vermek"⁷, ve özellikle "hayrât yapmakta yarışmak"⁸ gibi mefhumları ihtiva eden ayetler yer almaktadır.

İnsanı ve toplumu harekete geçiren ve onlara yön veren bu kavramlardan bir kaçını kendi konteksi içinde ele alarak tahlil etmek, öyle zannediyorum ki, meseleyi biraz daha aydınlatacaktır. Meselâ **hayrât** kavramının geçtiği âyetlerden birinin tamamı şöyledir: "Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. **Hayrâtda**, yâni hayrî ve sosyal işlerde birbirleriyle yarış yaparlar. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"⁹.

Vakıf literatüründe en çok kullanılan kelimelerden birisi de **meberrât** kelimesidir. Sevap için insanlık yararına tesis edilmiş kuruluşlar mânâsına gelmektedir ki, bir bakıma, hâyırâtla eşanlamlıdır. Meberrât kelimesinin kökü her türlü iyilik, hayır mânâsına gelen **birr** sözcüğüdür ve Kur'an'dan alıntı yapılarak sık sık vakfiyelerde zikredilen bir âyette şöyle tanımlanmaktadır:

"Birr, yâni iyilik ve hayır, yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz değildir. Fakat **birr**,

-Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden,

-Ona olan sevgisine rağmen malını akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmış misafirlere, dilenenlere, köle ve esirleri kurtarmaya veren,

2- Vakıf konusunda toplu bir değerlendirme için bkz. B.Yediylidiz, "vakıf", **İslâm Ansiklopedisi**, c.XIII.

3- Kur'an, LVII/18, LXXIII/20.

4- Kur'an, II/195, 261.

5- Kur'an, II/177.

6- Kur'an, LXXXIX/18; CVII/3.

7- Kur'an, IV/114

8- Kur'an, II/148; III/114.

9- Kur'an, II/114.

- Namazını dosdoğru kılan, zekatını veren (kimselerin),
- Ahdleştikleri zaman sözlerini yerine getirenlerin,
- Sıkıntıda ve hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabır ve metânet gösterenlerin **birr'**idir.

-İnançlarında sâdik olan onlardır ve onlar takvaya erenlerin tâ kendileridir"¹⁰.

Vakfiyelerde sıkca zikredilen âyetlerden bir diğeri de şudur: "Herkesin (ve her milletin) yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır. Siz **hâyrât** yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin..."¹¹

İşte bu ve benzeri prensipler, Türk kültür hareketine, Türk hümanizmasına yön vermiş olan düsturlardır. Bilindiği üzere, hayrât ve meberrât, yahut müessesât-ı hayriye tabirleri, Osmanlı literatüründe doğrudan ve karşılıksız olarak topluma ve bütün insanlara hizmet sunmak için yapılmış vakıf binâ ve kuruluşları ifâde etmektedirler. Bunları yapan vakıf kurucularının vakfiyelerde veya kitabelerde zikredilen en önemli sıfatları ise sâhibül hayrât ve'l-meberrât'tır.¹²

Görülüyor ki, "hayrât yapmakta, insanlığa hizmet sunmakta yarışmak, kültür sistemimizde bir kıymet hükmü, bir kültürel değer olarak benimsenmiş ve insanımızın ortaklaşa kabul ettikleri ve uydukları bir davranış modeli hâline gelmiştir. Bu kıymet hükmü ve davranış modelinin müşahhaslaşarak müesseleşmesi sayesinde, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Türk dünyası bir baştan öbür başa hayrâtle donatılmıştır.

Herbiri Türk kültür yaratıcılığının ayrı bir örneğini teşkil eden bu hayrâtle, 1071'den itibaren kapılarını Türklere açan Anadolu'da ve daha sonra Rumeli'de ve Balkanlar'da, 1571'den itibaren Kıbrıs'ta, tabiat, diğeri bir ifâdeyle bu ülkelerin coğrafyası Türk kültürüyle kültürelleştirilmiştir. Siyasî ve askerî bir varlık gösteremeyen bazı Türk sülâleleri bile kurdukları vakıf müesseseleriyle ve kültürel yaratıcılıklarıyla şöhrat bulmuşlardır. Meselâ Mengüceker bunlardan biridir. Divriği'deki Ulu Camii ve yanındaki dârüşşifâ, Mengücekerlerin hizmeti sanatla bütünleştirmedeki başarılarının ürünüdür. 1228'de inşa edilen bu camiin minberi ahşap oymacılık sanatının şaheser örneklerinden birini teşkil eder. Bu oymalar göze hoş gelen birer estetik unsur olmaktan öte, vakıf kültürüne ruh veren bir mânânın ahşap minbere nakşedilişine vesile olmuştur. Gerçekten Ulu Camii'nin minberindeki bu oymalar, 7,5 asırlık bir maziden seyircisine şöyle seslenmektedir: "İlim öğreten, su getiren, kuyu kazın, meyve ağacı diken, mescid bina eden, mushaf bırakan ve bir de anası babası için mağfîret dileyen evlât yetiştiren kimsenin sevabı kesilmez, öldükten sonra da devam eder" (Hadis).

Câmi ve dârüşşifâdan oluşan bu külliyyede, "hemen hemen yakınoğunun hiçbir sanat eserinde görülmeyen plastik etkilerle, Sasânî sanatının, Gazne sanatının, Steplerin hayvan stiline, İran Selçuk devri alçı dekorasyonunun, yakınoğu ahşap işçiliğinin taş malzeme ile yeniden yorumlanmış ve hayranlık uyandıran bir teknikle gerçekleştirilmiş" eşsiz bir sentezini bulmaktayız.

Neredeyse sekiz asırlık bir yaşa sahip olan bu cami ve dârüşşifâ, Türk vakıf eserlerinden sadece ikisidir... Camiinin hâlâ mevcut olan ahşap minberi üzerinde, bu ve benzeri eserlerin yapılışında sosyal sistemi harekete geçiren kültür sisteminin kıymet hükümleri yer almaktadır. Minberdeki hadis tahlil edilerek maddeleştirilirse,

- İlim yapmak ve yaymak,
- Toplumun su ihtiyacını gidermek,
- Toprağı ağaçlandırmak,
- Mescid ve cami yapmak,
- Kitap yazmak ve nesilden nesile geçmesini sağlamak,
- Ana-baba için mağfîret dilemek, diğeri bir ifâdeyle atalara karşı saygılı olmak, gibi kıymet hükümlerinin, sosyal sistemi yönlendirdiği ve kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Burada dikkat çekici diğeri bir husus da, dârüşşifânın mimarî yapısında kullanılan kültür unsurlarıdır. Birçok kültürden muhtelif unsurlar

10- Kur'an, II/177.

11- Kur'an, II/148. Bur tür âyetlerin vakfiyelerde geçen yerleri için bkz. B.Yediyıldız, **Institution du vaqf au XVIII e siecle an Turquie etude socio-historique-**, Ankara, 1985.

12- Hayrât kavramının geniş bir tahlili için bkz. B.Yediyıldız, "Hayrât kavramı üzerinde bazı düşünceler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, (Prof.Dr.İsmail Ercüment Kuran'a Armağan), Ankara 1989, s.277-284.

alınmış, fakat bunlardan hiçbiri taklit edilmeksizin, yeniden yorumlanmış ve yaratıcı düşünceyle yeni bir sentez gerçekleştirilmiştir.

İşte bu mekanizma dâhilinde, kültür sistemimizde yer alan normlar, değerler ve bilgiler, sosyal sistemi harekete geçirmiş, ve sosyal sistemin faaliyetleriyle bu değerler ve bilgiler müesseseler hâline gelmiştir.

- Tabiata hâkim olma,
- Coğrafyayı kültürleştirip vatan hâline getirme,
- Sosyal ve iktisadî farklılaşmaları en aza indirme,
- İlim yapma, toplumun bilgisini artırma,
- Şehirleşme, sosyal bütünleşmeyi sağlama,

-Kısacası, toplumda huzuru sağlama, insanları mutluluk içinde yaşatma arzu ve ideali, yollar, köprüler, kervansaraylar, camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, zâviyeler, kütüphaaneler yapımına yol açmış, nihâyet Türk şehirlerine şahsiyet kazandıran birer kültür âbidesi diyebileceğimiz Osmanlı külliyelerini doğurmuştur.

Bu eserlerden günümüze kalanların sayısı sadece Türkiye'de yedi bin civarındadır. Bugünkü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği toprakları üzerinde, 1917'den önce, otuzbinden fazla vakıf camii vardı. Çeçenistan'daki medreselerin sayısı 800, Azerbaycan'dakilerinki ise 786 idi.¹³

1879'da sadece Kıbrıs'ta 131 vakıf vardı. Bunlardan 87'si cami, dokuzu mektep ve medrese, 9'u zâviye, üçü çeşme ve içme suyu, ikisi türbe vakfı idi. Geriye kalan yirmi iki tanesini ise, Sultan II. Selim'in ve Osmanlı dönemi diğer devlet adamlarından Lala Mustafa Paşa'nın, Sadrazam Abdullah Paşa'nın, Ebubekir Paşa'nın, Sinan Paşa'nın, Arap Ahmed Paşa'nın, Ferhad Paşa'nın ve diğerlerinin geniş kapsamlı vakıfları teşkil ediyordu.¹⁴

Ayverdi'nin tesbitlerine göre, 1982'de Bulgaristan'da, 3339 adet Türk vakıf hayrâtı mevcuttu. Bunlardan 2356'sını cami ve mescidler, 142'sini medreseler, 273'ünü köprüler, 16'sını kervansaraylar, diğerlerini ise, hamam, ııca, türbe, kale, çeşme, sebîl, kütüphâne, vb... hayrât teşkil etmekteydi.¹⁵

Sadece bir fikir edinmemize yarayacak olan bu rakamlar şüphesiz sözkonusu bölgelerdeki Türk vakıflarının tamamını ifâde etmekten uzaktır. Bununla birlikte, sırf bugüne kalan Türk vakıf eserlerinin tarihî tahlilleri bile vakıfların klasik Türk kültüründe oynanmış olduğu rolü bütün açıklığı ile göstermeye yetmektedir. Meselâ, hemen hemen her Osmanlı şehrinin merkez camii etrafında kümelenen medrese, imâret, çeşme, sebîl, kütüphâne, hastahâne, ve bunun gibi diğer kuruluşlardan oluşan ve "*binâlar ve hizmetler kompleksi*", "*sosyal teşkilâtlar bütünlüğü*" olarak nitelendirebileceğimiz **Osmanlı külli-yeleri**, sâdece ibâdet yeri, öğretim merkezi veya fakir mutfağı değildi. Çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine önayak oldukları için sosyal katalizör rolü de oynuyorlar, sosyal ve kültürel bütünleşmeyi teşvik ediyorlardı. Medresenin hoca ve talebeleri, yemek saatlerinde imârette, külliyenin diğer görevlileri, çevrenin fakirleri ve başka yerlerden oraya gelen yolcularla; günde beş vakit, yukarıda zikredilenlerden başka şehir halkının mühim bir kesimiyle birarada ve içiçe bulunmaktaydılar. Külliyenin merkezinde yer alan cami ile şehrin diğer câmi ve mescidleri, Osmanlıların üniversitesi durumunda olan medresenin halka açılan kapıları, konferans salonları idi. Medresede elde edilen ve üretilen bilgiler, medresenin hocaları ve talebeleri tarafından bu salonlar sayesinde halka aktarılabilmekteydi. Ülkenin çeşitli yörelerinde bulunan diğer camiler de aynı fonksiyonu ifâ etmekteydiler. Bilindiği gibi, medrese öğretimine her sene üç ay ara verilmekte, talebeler ülkenin muhtelif bölgelerine dağılmakta ve sözkonusu câmiler vâsıtasıyla medresedeki bilgiyi memleketin en uçrâ köşelerine kadar yaymaktaydılar. Böylece herkes okuma imkânı bulamamasına rağmen, ülkenin her yanında ortak bir kültür oluşmaktaydı. Bu vakıf külliyeler sayesinde, aynı kültür değerlerini ve aynı davranış normlarını benimseyen halk, ortak kimliğine kavuşuyor, ve böy-

13- B.Yediyıldız, "İslâm'da vakıf", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1989, c.XIV, s.40.

14- Kıbrıs'taki Türk vakıfları, için bkz. M.Kemal Dizdar, "Kıbrıs evkafı", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara 1971, s.195-205; R.Ünsal, "Kıbrıs vakıflarının kuruluşundan bugüne gelişimi", **Türk Kültürü**, XXVIII/330, Ekim 1990, s.557-590 (bu makale ayrıca, **VII. Vakıf Haftası**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1990, s.191-200'de de yayınlanmıştır); Ayer Baş, "Kıbrıs vakıflarının bugünkü durumu ve vakıflar idaresinin fonksiyonları", **VII.Vakıf Haftası**, VGM Yayını, Ankara, 1990, s.201-218.

15- Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri**, IV, İstanbul, 1982, s.11-191.

lece sosyal bütünleşme yaygınlaşıyordu.¹⁶

XIX. asırda teknolojik gelişmeyi halledemeyen Osmanlı devletinin çökmesi sonucunda, Türk hâkimiyeti dışında kalan bölgelerde, Türk vakıf kültürüyle bölgenin yeni hâkimi olanların kültürü arasında çatışmalar başlamıştır.

Hollandalı şarkiyatçı M.Kiel, Bulgaristan'daki Kıdemli Baba Sultan tekkesiyle ilgili incelemesinde, "*Bulgar İmparatorluğu zamanında, Bulgaristan'ın şimdiki güney-batı köşesi olan bu mıntıka, ıssız ve boşaltılmış hiçbir insanın bulunmadığı bir toprak parçasıydı. Filibe ve Edirne arasındaki 150 km'lik şerit çok zor yaşanabilecek bir yerdi... Rahat yüzü görmeyen memleket, ancak Osmanlıların kesin fethinden sonra sükûna kavuştu... Yeniden işlenmesi gereken boş memleketin iskânı için derhal büyük ölçüde yatırımlara girildi*"¹⁷ diyor.

İşte bu hayrat hareketi sayesinde ki, daha önce bahsettiğimiz zâviyeler, külliyeler ve diğer kamu kuruluşları inşa edilerek, arazi işlenebilir ve üzerinde yaşanabilir hâle getirilerek bölgeye Türk kültürü hâkim kıldı. Ne var ki, bölgeden Türk idaresi çekildikten sonra ortaya çıkan devletler, meselâ Bulgarlar ad değişikliği gibi bir takım tedbirlerle, geride kalan Türk sosyal sistemini yok etmeye çalışırken, diğer taraftan da bölge coğrafyasına Türk damgasını vuran vakıf kültür eserlerini ya yok etmek ya hıristiyanlaştırmak ya da bulgarlaştırmak yolunu denediler.

Gerçekten Türk eserlerinden birçoğu bugün yerinde yoktur, çünkü yakılmış veya yıkılmıştır. Orijinal bir Türk sanat harikası olan Akyazılı Sultan Tekkesi, Hıristiyan azizi Athanasius'a mal edilmek istenmiş, hattâ Balkan Harbi sırasında türbenin tepesine haç dikilmiştir. Ancak, 1914-18'de Akyazılı Rumenlere geçince haçın yerini yine hilâl almıştır.¹⁸

Deliorman'da, Kemaller kazasına bağlı Mumcular köyünün batısında bulunan Demir Baba Tekkesi ise 1925'lerde Bulgarlaştırılmak istenmiş, buranın, Bulgarları Volga bölgesinden Tuna bölgesine getiren ve Tuna deltasında 659'da İmparatorluğun temelini atan Asparuh Han (Öl.691)'in mezarı olduğu iddia edilerek, Kemaller kasabasına İşperih adı verilmiştir. Fakat mahkeme bu iddiayı reddetmiştir.¹⁹

Bunlar Türk vakıf kültürüyle diğer kültürler arasındaki bir mücadeleden başka birşey değildir.

Bu mücadele Kıbrıs'ta da yaşanmıştır. Sayın Ayer Barış bunu, "*... Vakıflar İdâresi, Kıbrıs'ta, İngiliz sömürge yönetimi ve Yunan emperyalizmine karşı, Kıbrıs Türk halkının mücadele ruhunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur; ...Kıbrıs'taki Türk varlığının devamlılığında önemli bir güç olmuştur*" cümleleriyle ifade etmektedir.²⁰

Öyle zannediyorum ki, dünyanın neresinde olursa olsun, eski kültür varlığımız ilmî araştırmalarla ortaya konuldukça, Türkiye dışındaki Türk ülkelerinde hayatta kalma ve kültürlerini geliştirme mücadelesi veren soydaşlarımız, sosyal sistemlerini ayakta tutacak kültür değerlerine ve dinamiklerine yeniden kavuşacaklar, daha hareketli ve yaratıcı olacaklardır...

16. Bu konuda daha geniş bir tahlil için bkz. B.Yediyıldız, "Sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak Osmanlı vakıf külliyesi",

Türk Kültürü, (Mart-Nisan 1981, sayı:219), s.262-271.

17. M.Kiel, "Bulgaristan'da eski Osmanlı mimarisinin bir yapıtı", **Bellekten**, XXXV/137, 1971, s.46-47.

18- S.Eyice, "Akyazılı Sultan Tekkesi", **Bellekten**, XXXI/124, Ankara, 1967, s.575-576.

19. O.Keskioğlu, **Bulgaristan'da Türker**, Ankara, 1985, s.50-53.

20. Ayer Barış, **a.g.m.** s.204.